

KS. JAN SZCZEPANIAK

MEMORIAŁY EPISKOPATU POLSKI DO WŁADZ PAŃSTWOWYCH W SPRAWACH SZKOLNYCH (1930–1936)

Wbrew powszechnym sądom wzajemne relacje pomiędzy Kościołem i państwem po przewrocie majowym nie były dobre¹. Szczególnie źle wyglądały w sprawach nauczania i wychowania religijnego w szkole². Od końca lat dwudziestych dochodziło do sporów pomiędzy Episkopatem a Ministerstwem Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWRiOP) na tle polityki oświatowej rządu. Nie naruszając przyjętego porządku prawnego, kolejni kierownicy resortu, szczególnie Sławomir Czerwiński i Janusz Jędrzejewicz, starali się zatrzeć wyznaniowy rys wychowania szkolnego³. W uzasadnianiu swoich antykościelnych posunięć wykorzystywali teorię odróżniającą ideały religijne od ideałów wyznaniowych. Zgodnie z nią ideały religijne „(...) nie mogą popaść w antagonizm z ideałami społecznymi, natomiast ideały danych wyznań religijnych mogą popaść i często popadają w konflikt z ideałami danego państwa”⁴. Środowiska

¹ Według lewicowego historyka Bolesława Reiner’a sanacja zadokumentowała wyraźnie swój „alians z klerem” przez fakt mianowania wiceministrem WRiOP ks. Bronisława Żongołłowicza oraz wydania rozporządzeń szkolnych, „idących na rękę klerowi”. Jego zdaniem całość polityki prowadzonej przez sanację względem Kościoła katolickiego doprowadziła do tego, że „Kościół stał się de facto panującym”. – B. Reiner, *Problematyka prawno-społeczna nauczania religii w szkołach w Polsce (1918–1939)*. Opole 1964, s. 165–221. Współpracę Kościoła z rządami pomajowymi nazbyt optymistycznie ocenił bp Walenty Wójcik: „Strona rządowa tak przed przewrotem majowym, jak i w okresie sprawowania władzy przez obóz Piłsudskiego doceniała wartość religii i kierując się więcej pragmatyzmem, chciała współpracy z wyznaniem, ale w ramach wytkniętych przez konstytucję”. Ta współpraca miała prowadzić do wykorzystania Kościoła w budowie Polski państwowej, na zasadach ustanowionych przez polityków. Najbardziej zamysły rządzących uwiódł się w polityce oświatowej. – W. Wójcik, *Konkordat polski z 1925. Próba oceny*. [w:] *Kościół w II Rzeczypospolitej*. Red. Z. Zieliński i St. Wilk, Lublin 1980, s. 33.

² Jak do tej pory najpełniej na ten temat napisał ks. St. Wilk w swojej pracy habilitacyjnej. – St. Wilk, *Episkopat Kościoła katolickiego w Polsce w latach 1918–1939*, Lublin 1992, s. 280–312.

³ „Ustawa o ustroju szkolnym, statuty szkolne i programy mówią tylko o potrzebie wychowania religijnego nie przesadzając w niczym wyznaniowości, która przecież na terenie naszego państwa ma cały szereg odmiennych form. W programach nauki godziny religii są zarezerwowane jednakowo dla wszystkich wyznań. Tak samo każde wyznanie ma zagwarantowany czas na wykonywanie praktyk religijnych. W podręcznikach szkolnych umieszcza się celowo ustępy zmierzające do pogłębienia uczuć religijnych, ale dobrane tak, aby każde wyznanie mogło znaleźć podstawę do rozwijania swoich specjalnych postulatów” – J. L. b, *Wychowanie religijne i wychowanie państwowe*. „Kurier Poranny” 59:1935 nr 35 z 4 lutego, s. 4.

⁴ Tamże.

kościelne byt przekonane, że programowa niezyczliwość władz oświatowych względem Kościoła wynikała z przynależności ministrów do masonerii⁵.

Biskupów niepokoił fakt, że wychowanie religijne stawało się jednym z elementów wychowania państwowego⁶. J. St. Bystron wskazywał, że „(...) coraz wyraźniej podkreśla się dziś nie tyle wartości absolutne religii, jak znaczenie jej dla ugruntowania moralności osobistej i społecznej, a faszyzm mający konsekwentnie przemyślaną ideologię wychowawczą, głosi otwarcie, że naukę religii prowadzi się nie dla niej samej lecz traktuje się religię jako część tradycji narodowej, a więc ze względu na jej wartości społeczne”⁷.

Biskupi występowali z licznymi protestami przeciw ograniczeniu roli nauki religii i praktyk religijnych w szkołach. Lista zarzutów stawianych władzom szkolnym była długa: usuwanie stowarzyszeń religijnych ze szkół, zmniejszanie liczby godzin religii, stwarzanie przez kuratorów rozmaitych trudności przy zatrudnianiu prefektów, usuwanie księży uczących w szkołach, bez porozumienia z ordynariuszem i bez podania powodów, rozbudowa sieci szkół mieszanych wyznaniowo, ograniczanie liczby szkół katolickich⁸.

Nieporozumienia tak zadrażniły wzajemne stosunki pomiędzy Episkopatem a rządem, że min. J. Jędrzejewicz na posiedzeniu Komisji Budżetowej sejmu w styczniu 1933 r. odważył się powiedzieć: „Na dążenie Rządu do harmonijnej współpracy z Kościołem rzuca pewien cień wystąpienie niektórych jednostek, stojących

⁵ J. Jędrzejewicz i S. Czerwiński byli członkami Wielkiej Łoży Narodowej Polski. – L. H a s s, *Masoneria Polska XX wieku*. Warszawa 1996 s. 170, 192. Przekonania ludzi Kościoła w tej sprawie zawierają zapiski kard. A. Hlonda, Opr. W. N e c e l, Poznań 1995, s. 41–47, 95.

⁶ Idee wychowania państwowego dobrze oddaje przemówienie radiowe ministra WRiOP W. Świętosławskiego na rozpoczęcie roku szkolnego 1936/37. „Przysłe pokolenia winny wychowywać się w poczuciu świętego zrozumienia polskiej racji stanu. Wyraść powinny w poczuciu świętego obowiązku stania na straży bezpieczeństwa Rzeczypospolitej. (...) cała młodzież, bez wyjątku, chłopcy i dziewczęta, zespolić się muszą nie tylko we wspólnym uczuciu ukochania swej ojczyzny, ale wyrósć w świadomości, że całą swą pracą w przyszłości powinni pomóc jej i bezpieczeństwo zapewnić (...) Chcemy oprócz tego wszyscy, aby młode pokolenie rosło nie tylko w gotowości do ofiar, ale miało poczucie własnej siły, wiarę w siebie i w niespożytą moc ducha polskiego, aby wreszcie było pełne woli zwycięstwa na każdym polu swej przyszłej pracy. Zarówno z domu jak ze szkoły powinna młodzież wynieść całkowite zrozumienie, że jedynie przy największym rozwinięciu potęgi moralnej i fizycznej Polski jako całości, zdołamy sprostać tym wszystkim zadaniom, jakie na nasze barki i barki przyszłych pokoleń włożyła historia”. [Przemówienie W. Świętosławskiego, 4 września 1936.] – Cyt. za: M. K l e p a c z, *Kierunki organizacyjne oraz ideały wychowawcze we współczesnym szkolnictwie polskim*. Katowice 1937, s. 252–253.

⁷ J. St. B y s t r o n, *Uspółcześnianie szkoły*. „Zrąb” 2:1932 nr 6–7, s. 18.

⁸ Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie (dalej cyt.: AKMK) Teki Sapieżyńskie (dalej cyt.: TS) XIII, 82; Bp St. Ł u k o m s k i, *Nasze zadania w stosunku do przedszkola, szkoły, nauczycielstwa, władz szkolnych. Referat wygłoszony na Konferencji Episkopatu, 7 października 1931*. – (Dodatkowy katalog spraw do omówienia z Ministerstwem podał abp A. S. Sapieha na Konferencji Episkopatu obradującej we wrześniu 1934 r. w Częstochowie. W czasie Konferencji uznano za potrzebne: przeciwstawić się łączeniu dzieci lub klas w komplety tylko na lekcje religii; domagać się zwalniania dzieci z nauki na odbycie rekolekcji; starać się o to, by prefekci nie byli wychowawcami klas; nie pozwalać na odbieranie katechetom i oddawanie świeckim nauczycielom lekcji religii; przypomnieć, że wizytatorzy religii winni pilnować, by świeccy nie uczyli bez misji kanonicznej. – AKMK TS XIII, 94 s. 4–5. *Konferencja Episkopatu Polski, Częstochowa 5–7 września 1934*.

niestety nieraz na wysokich i odpowiedzialnych stopniach hierarchii kościelnej, wystąpienia godzące wprost w nienaruszalny autorytet Rządu i organów państwowych”⁹.

Konfliktów było tak wiele, że na każdej Konferencji Plenarnej Biskupów i na posiedzeniach Komisji Prawnej Episkopatu w latach 1929–1937 sprawy szkolne były jednym z głównych punktów obrad¹⁰. W listopadzie 1929 r. biskupi obecni na posiedzeniu Komisji Prawnej omawiali sprawy tolerowania przez władze zdarzających się często w szkołach nadużyć w sprawach wychowania młodzieży. Olbrzymia ilość skarg spowodowała, że Komisja poleciła Sekretarzowi Episkopatu bpowi Stanisławowi Łukomskiemu, ordynariuszowi łuckiemu bpowi Adolfowi Szelażkowi i bpowi podlaskiemu Henrykowi Przeździeckiemu opracowanie nadesłanego materiału i zredagowanie w tej sprawie memoriału do rządu¹¹.

Biskupi widząc, że polityka władz oświatowych utrudniała misję nauczania i wychowania religijnego w szkole, a nawet starała się usuwać wpływ Kościoła na wychowanie młodzieży, postanowili na Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski w listopadzie 1932 r. wybrać osobną Komisję do spraw szkolnych. Miała ona przeprowadzić rozmowy z ministrem WriOP J. Jędrzejewiczem w spornych kwestiach. Z wnioskiem takim wystąpił abp Adam Stefan Sapieha. Sekretarz Episkopatu bp St. Łukomski przypominał, że taka Komisja istnieje. Wobec tego postanowiono jedynie poszerzyć jej skład o abpa A.S. Sapiechę (jako jej przewodniczącego), bpa Włodzimierza Jasińskiego, bpa Stanisława Adamskiego i bpa Walentego Dymka oraz określić jasno jej kompetencje¹². W czasie obrad zdecydowano, że odnowiona „Komisja zajmie się rozpatrzeniem całokształtu prądów nurtujących w szkolnictwie dla religijności wrogich oraz zajmie się wystąpieniem u władz szkolnych o przeciwdziałanie tym prądom”¹³.

⁹ [Przemówienie R. Pułjana.] Sprawozdanie stenograficzne z 81 posiedzenia Sejmu RP z 7 lutego 1933 ł. 117.

¹⁰ Specjalnie sprawom szkolnym poświęcono Konferencję Episkopatu w Warszawie w dniach 4–6 maja 1935 r.

¹¹ Archiwum Archidiecezji w Katowicach (dalej cyt.: AAKat.). Kancelaria Biskupa St. Adamskiego (dalej cyt.: KBA) 75. *Konferencja Komisji Szkolnej Episkopatu, Warszawa 5 listopada 1929*. – Najprawdopodobniej chodzi o memoriał podpisany przez kard. Hlonda oraz kard. Kakowskiego i wysłany do premiera K. Bartla w lutym lub marcu 1930 r. Dokument ten nie został odnaleziony.

¹² AKMK TS XIII, 89: *Konferencja Plenarna Episkopatu Polskiego, Warszawa 22 [–24] listopada 1932*, s. 3. – Komisję Szkolną utworzył Episkopat na zjeździe gnieźnieńskim we wrześniu 1928 r. – AAKat. KBA 75. *Konferencja Biskupów Polski, Gniezno 16–20 września 1928*. – Należeli do niej: bp St. Łukomski, bp K. Tomczak oraz bp St. Rospond. Kompetencje jej były niewielkie. Miała opiniować programy szkolne przedstawione przez MWRiOP. – AKMK TS XIV, 1. *Posiedzenie Komisji do spraw szkolnych, Warszawa 21 stycznia 1929*. – Ponieważ w pertraktacjach pokonkordatowych sprawy szkolne wchodziły w kompetencje Komisji Papieskiej nie należy się dziwić, że abp Sapieha zapomniał o jej istnieniu. Warto jednak nadmienić, że pod nazwą Komisja Szkolna Episkopatu Polskiego, w pierwszych latach po uzyskaniu niepodległości, odbywały się spotkania delegatów biskupich ze wszystkich diecezji. Celem spotkań była unifikacja katechezy i zasad wychowania religijnego w szkołach polskich. – AKMK Akta Szkolne 1908–1920 (b. sygn.). *Zebranie nr 4 Komisji Szkolnej Episkopatu Polskiego, Warszawa 21–22 sierpnia 1919*.

¹³ AKMK TS XIII, 89, *Konferencja Plenarna Episkopatu Polskiego, Warszawa 22 [–24] listopada 1932* – Prace Komisji Szkolnej opisał: M. Jakubiec, *Arcybiskup Adam Stefan Sapieha jako*

W styczniu 1933 r. Komisja wydelegowała abp A.S. Sapiehę i bpa St. Adamskiego do pertraktacji z MWRiOP¹⁴. Dnia 5 stycznia 1933 r. odbyła się pierwsza konferencja z ministrem J. Jędrzejewiczem. Przedłożono mu na piśmie minimalne, zdaniem Biskupów, żądania Kościoła: aby nie wydawać nowych rozporządzeń dotyczących religii bez porozumienia z Episkopatem, nie redukować godzin religii, tak by uczniowie różnych klas nie mieli wspólnych lekcji, nie utrudniać duszpasterzom zakładania i prowadzenia stowarzyszeń religijnych w szkołach, nie usuwać ze szkół emblematów i obrazów religijnych, nie utrudniać nauczycielom należenia do organizacji katolickich, aby zapraszać katechetów na konferencje szkolne oraz, aby do szkół, do których uczęszczają dzieci katolickie nie powoływano nauczycieli niekatolików i apostatów¹⁵.

Minister, jak relacjonowali Biskupi, uczynił tylko dwa zastrzeżenia do wniesionych postulatów. W sprawie łączenia klas, a co za tym idzie redukcji godzin, przypomniał, że należało liczyć się z wymogami budżetu. Ponadto, mówiąc o organizacjach religijnych, zwrócił uwagę na to, że młodzież szkolna nie powinna pozostawać „(...) pod wpływem starszych należących do tego samego stowarzyszenia”. Na resztę postulatów wyraził zgodę. Gdy jednak Biskupi przesłali J. Jędrzejewiczowi protokół z tej rozmowy¹⁶, z prośbą o korektę i zaaprobowanie, nie uzyskali odpowiedzi¹⁷. Bp St. Adamski twierdził, że żądanie potwierdzenia wypowiedzi było dla Ministra bardzo niedogodne i był przekonany, że będzie zwlekał z odpowiedzią. Radził przewodniczącemu Komisji, abpowi A.S. Sapieże, nie „(...) przypierać Ministra do muru”. Proponował wysłanie do J. Jędrzejewicza listu informującego go o ciążyącym na negocjatorach kościelnych obowiązku wysłania relacji o spotkaniu wszystkim biskupom ordynariuszom. List miał zawierać zastrzeżenie, że jeśli do tygodnia nie będzie sprzeciwu ze strony Ministra, członkowie Komisji roześlą informację opartą na notatkach z konferencji przesłanych uprzednio ministrowi¹⁸. Abp A.S. Sapieha przystał na taką propozycję. Przynaślony pismem Metropolity krakowskiego, z 27 marca 1933 r.¹⁹, J. Jędrzejewicz nadesłał pismo datowane dwa dni później. Pisał w nim, że znalazł w protokole pewne nieścisłości i dlatego nie udziela mu swej aprobaty²⁰.

Z powstałego impasu próbowano wyjść organizując kolejne spotkanie. Ci sami biskupi udali się 4 kwietnia 1933 r. do gmachu ministerstwa na spotkanie z ministrem J. Jędrzejewiczem. W czasie tej konferencji, oprócz poprzednich spraw, rozmawiano także o unormowaniu statusu szkół i przedszkoli prowadzo-

przewodniczący Komisji Szkolnej Episkopatu Polski. W: *Księga Sapieżyńska*. Red. J. Wolny. T. 2. Kraków 1989, s. 71–85.

¹⁴ AKMK TS XIV, 228 [s. 3]. [*Memoriał Episkopatu Polski do Prezydenta RP z wiosny 1934.*]

¹⁵ AAKat. KBA 78. [*Postulaty Episkopatu do Ministra WRiOP.*] 25 stycznia 1933.

¹⁶ AKMK Teka bpa Rosponda 1930–1939 (b. sygn.). [*Protokół ze spotkania odbytego w dniu 25 stycznia 1933 podpisany przez abpa Sapiehę i bpa Adamskiego.*] TS XIV 210. *Pro memoria w sprawie szkolnej, [po rozmowie z Ministrem 25 stycznia 1933]*. AKMK TS XIV, 211. *Abp Sapieha do Jędrzejewicza, 31 stycznia 1933.*

¹⁷ AKMK TS XIV, 3. *Konferencja Komisji Szkolnej Episkopatu, Warszawa 19 czerwca 1933.*

¹⁸ AAKat. KBA 78. *Bp Adamski do abpa Sapiehy, 7 marca 1933.*

¹⁹ AKMK TS XIV, 212. *Abp Sapieha do Jędrzejewicza, [27 marca 1933]*.

²⁰ AKMK TS XIV, 213. *Jędrzejewicz do abpa Sapiehy [b.d].*

nych przez Kościół. Stanowisko Kościoła w omawianych kwestiach przedstawił J. Jędrzejewiczowi w memoriale przesłanym w dzień po spotkaniu²¹. Minister obiecał dać na niego odpowiedź do końca kwietnia²². Ponieważ odpowiedź nie nadchodziła abp A.S. Sapieha zwołał na 19 czerwca 1933 r. posiedzenie Komisji Szkolnej²³. Biskupi byli zdania, że wobec postawy Ministra należy zająć stanowisko wyczekujące. „Ponieważ Minister nie skorzystał z gotowości Episkopatu ułożenia z Nim kwestii spornych w dziedzinie szkolnictwa, Komisja Szkolna nie może spraw tych nadal z nim traktować, dopóki p. Minister nie wyjaśni swego stanowiska”²⁴. Mimo takiego postawienia sprawy prymas A. Hlond zdecydował się wystosować kolejne pismo do ministra J. Jędrzejewicza, przypominając w nim o sprawie i prosząc o danie odpowiedzi²⁵. List wyjaśniający stanowisko władz szkolnych w spornych kwestiach nie nadszedł.

Po obradach wrześniewej Konferencji Episkopatu Prymas napisał kolejny memoriał mający stanowić podstawę do rozmów z Ministrem i wystosował zapytanie, czy Minister podjął jakieś kroki w spornych sprawach²⁶. Ale i na to pismo Biskupi nie doczekali się reakcji Ministerstwa. W związku z tym Biskupi zebrani w lutym 1934 r. na Konferencji Plenarnej postanowili przesłać czwarty już memoriał do J. Jędrzejewicza, jako premiera rządu a nie jako ministra WRiOP²⁷. Dokument ten w imieniu biskupów podpisał kard. Aleksander Kakowski. Poruszono w nim stare kwestie: trudności w nominacjach księży na katechetów, zmniejszanie liczby godzin w szkole powszechnej, sprawę wymuszania odprawiania nabożeństw w święta państwowe bez zgody władz kościelnych, zwalnianie księży prefektów bez uzasadnionej przyczyny, usuwanie stowarzyszeń religijnych ze szkoły. Obszerne fragmenty dotyczyły również nowego problemu: ciągących się prac nad programami religii dla zreformowanego szkolnictwa powszechnego i średniego²⁸. Ponieważ i to pismo zostało bez odpowiedzi biskupi

²¹ AMKK TS XIV, 2. *Konferencja Komisji Szkolnej Episkopatu, Warszawa 4 kwietnia 1933.*
²² AMKK TS XIV 3. *Konferencja Komisji Szkolnej Episkopatu, Warszawa 19 czerwca 1933.*

²³ AKMK TS XIV, 214. *Abp Sapieha do Jędrzejewicza, 5 kwietnia 1933.*

²⁴ AAKat. KBA 78. *Abp Sapieha do bpa Adamskiego, 8 czerwca 1933.*

²⁵ AKMK TS XIV, 3. *Konferencja Komisji Szkolnej Episkopatu, Warszawa 19 czerwca 1933.*

²⁶ Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie (dalej cyt.: AAG) Akta Prymasa Polski (dalej cyt.: APP) I 27/1. *Kard. Hlond do Jędrzejewicza, 8 listopada 1933.*

²⁷ AKMK TS XIII, 91 s. 4. *Konferencja Plenarna Episkopatu Polski, Częstochowa 19–20 września 1933.*

²⁸ AKMK TS XIV, 226. [*Memoriał Episkopatu podpisany przez*] kard. Kakowskiego do Premiera, 24 lutego 1934. – Pierwotny projekt memoriału napisany przez bpa Łukomskiego został przepracowany przez powołaną do tego celu komisję w składzie: abp Twardowski, bp Łukomski, bp Szelażek, bp Przeździecki i bp Buczek. – AKMK TS 93 s. 2, 4. *Konferencja Plenarna Episkopatu Polski, Warszawa, 20 [–21] lutego 1934.* Ministrem WRiOP został 23 lutego 1934 r. brat Janusza Jędrzejewicza, Wacław. – J. Gołębiowski, *Jędrzejewicz Wacław. [w:] Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej.* Red. J. M. Majchrowski. Warszawa 1994, s. 45.

²⁹ Ministerstwo i Episkopat przygotowały swoje wersje programów. Obydwie strony sporu mocno upierały się przy swoich wersjach. Dopiero na skutek zmiany swego stanowiska ministerstwo przyznało w listopadzie 1934 r., że do Episkopatu należy decyzja o podziale materiału i kształcie programu. – AKMK TS XIV, 6 s. 1–2. *Konferencja komisji Szkolnej Episkopatu, Warszawa 16 stycznia 1935.* AKMK TS XIV, 6. *Protokół Komisji Szkolnej Episkopatu, 16 stycznia 1935.*

zdecydowali się wysłać nowy memoriał opisujący zaistniały konflikt, tym razem do Prezydenta RP. Dokument poprawiony przez Księcia Metropolitę krakowskiego został doręczony Ignacemu Mościckiemu 31 maja 1934 r. w czasie jego pobytu w Krakowie²⁹.

Wszystkie działania biskupów trafiały w próżnię. Rząd zainteresowany był tylko kontynuowaniem rozmów. Nie pragnął kompromisu z władzami kościelnymi. Chciał uzyskać w sprawach nauki religii w szkole decydujący głos. Potwierdzały to kolejne bezowocne konferencje biskupów z przedstawicielami ministerstwa: z Kazimierzem Chylińskim – 15 listopada 1934 r.³⁰, Wacławem Jędrzejewiczem – 7 lipca 1934 r.³¹ i K. Chylińskim – w ostatnich dniach października 1934 r. W trakcie tej ostatniej konferencji udało się jedynie ustalić datę debaty w sprawie programów nauczania, na 15 listopada 1934 r. W innych poruszanych w trakcie spotkania kwestiach nie zrobiono kroku naprzód³². Cały następny rok tematem dominującym w rozmowach Komisji Szkolnej z MWRiOP były programy religii. Innych spraw właściwie nie poruszano. Wrócono do nich bezpośrednio po zatwierdzeniu nowych programów we wrześniu 1935 r.³³

Dnia 8 października 1935 r. w trakcie spotkania abpa A.S. Sapiehy, bpa Stanisława Rosponda i Kazimierza Tomczaka z K. Chylińskim poruszono kolejne problemy: brak zasad do ustalenia kwalifikacji uczących w szkołach powszechnych i związane z tym szyskany, jakie spotykały katechetów, redukcja wynagrodzenia duszpasterzy parafialnych uczących w szkołach na terenie własnej parafii, dekret z 8 lipca 1935 r. w sprawie obsady etatów, zmniejszenie liczby godzin religii w szkołach zawodowych, korelację, koedukację oraz wprowadzenie w Polsce szkolnictwa wyznaniowego³⁴. Sprawy te znalazły się w memoriale wystosowanym 17 kwietnia 1936 r. przez Komisję Szkolną do ministra Wojciecha Świątosławskiego³⁵. Był to już ostatni memoriał obejmujący całokształt konfliktów w sprawach szkolnych, przedstawiający zdanie Kościoła w spornych kwestiach oraz ukazujący perypetie ciągnących się miesiącami negocjacji.

Za rządów ministra W. Świątosławskiego doszło do normalizacji stosunków pomiędzy Kościołem a państwem w sprawach wychowania³⁶. Było to wynikiem zmiany polityki oświatowej rządu premiera Mariana Zyndrama-Kościałkow-

²⁹ AKMK TS XIV, 228 [s. 4]. [*Memoriał Episkopatu Polski do Prezydenta RP z wiosny 1934*].

³⁰ AKMK TS XIV, 6 s. 1. *Konferencja Komisji Szkolnej Episkopatu, Warszawa 16 stycznia 1935*.

³¹ AKMK TS XIV, 230. *Bp Przeździecki do abpa Sapiehy, 21 lipca 1934*.

³² AKMK TS XIV, 6 s. 1–2. *Konferencja Komisji Szkolnej Episkopatu, Warszawa 16 stycznia 1935*. AKMK TS XIV, 6. *Protokół Komisji Szkolnej Episkopatu, 16 stycznia 1935*.

³³ Ostateczny tekst programu przyjęto na posiedzeniu przedstawicieli Episkopatu i Ministerstwa 6 maja 1935. – AKMK TS XIV, 237. *Chyliński do abpa Sapiehy, 23 maja 1935*. – Komisja Prawna upoważniła abpa Sapiehę do zatwierdzenia programów w imieniu Episkopatu. – AKMK TS XII, 149, s. 1. *Konferencja Komisji Prawnej Episkopatu, Warszawa 5 września 1935*.

³⁴ AKMK TS XIV, 8. *Konferencja Komisji Szkolnej Episkopatu Polskiego, Warszawa 8 października 1935*.

³⁵ AKMK TS XIV 248. [*Memoriał Komisji Szkolnej*] do Ministra WRiOP, 17 kwietnia 1936.

³⁶ Bp Tomaka pisał do kard. Hlonda, że Świątosławski jest człowiekiem wierzącym i na ogół praktykującym. Był przekonany, że pod jego rządami MWRiOP będzie mniej antykościelne. Prymas odpisał mu, że pierwsze rozporządzenia ministra potwierdzają takie mniemanie. – AAG APP 127/2, s. 28. *Bp Tomaka do kard. Hlonda, 14 grudnia 1935*. *Kard. Hlond do bpa Tomaka, 17 grudnia 1935*.

skiego. Sygnałami zmian były między innymi: zawieszenie 29 września 1937 r. Zarządu Głównego Związku Nauczycielstwa Polskiego³⁷, wydanie rozporządzenia umożliwiającego zakładanie i działalność na terenie szkół kół Krucjaty Eucharystycznej³⁸, podpisanie rozporządzeń w sprawie korelacji³⁹, opublikowanie rozporządzenia o kwalifikacjach nauczycieli religii w szkołach powszechnych⁴⁰ oraz rezygnacja władz oświatowych z ingerowania w sprawy nominacji nauczycieli religii. Oceniając zmiany jakie zaszły w polityce oświatowej rządu po 1936 r. Biskupi w orędziu do narodu ze stycznia 1938 r. mogli z ulgą powiedzieć: „Dziękujemy Bogu, że się ta fala antyreligijna i antykościelna załamuje”⁴¹. Na koniec warto dodać, że Kościołowi nie udało się zahamować wprowadzania do polskiego szkolnictwa koedukacji oraz uczynić najmniejszego kroku w stronę realizacji postulatu szkoły wyznaniowej.

³⁷ *Historia wychowania wiek XX*. Red. J. Miąso. T. 1. Warszawa 1980. s. 96.

³⁸ *Rozporządzenie Ministra WRiOP z 8 lipca 1937 r.* „Dziennik Urzędowy MWRiOP” nr 8 z 1937 poz. 289.

³⁹ *Rozporządzenie Ministra WRiOP z 24 marca 1936 w sprawie korelacji.* „Dziennik Urzędowy MWRiOP” nr 2 z 1936 poz. 41. Minister poinformował o tym abpa Sapiehę osobnym pismem. AKMK TS XIV, 10. Świątosławski do abpa Sapiehy, 24 marca 1936.

⁴⁰ *Rozporządzenie Ministra WRiOP z dnia 24 grudnia 1937 r. o kwalifikacjach zawodowych nauczycieli religii rzymskokatolickiej w szkołach powszechnych.* „Dziennik Urzędowy RP” nr 4 z 1938 poz. 26.

⁴¹ Cyt. za: K. Krasowski, *Episkopat Katolicki w II Rzeczypospolitej*. Warszawa–Poznań 1992, s. 206.

ZAŁĄCZNIK I

MEMORIAŁ KOMISJI SZKOLNEJ DO PREZYDENTA IGNACEGO MOŚCICKIEGO
(Kopia: TS XIV, 228, mps.)

Episkopat⁴² polski w poczuciu doniosłego obowiązku jaki z racji jego wysokiego stanowiska ciąży na nim tak wobec Kościoła, jak i wobec Państwa śledzi z natężoną uwagą wszystko to co się odnosi do wpływu na naszą młodzież. Z wysokim też uznaniem podnosimy tak pożyteczne i z wielkim nakładem pracy dokonywane poczynania jakie Państwo nasze podejmuje w udoskonaleniu szkolnictwa. Nie możemy jednak zamykać oczu, że na tym polu jest również wiele objawów takich, które każdego o dobro Ojczyzny i Państwa dbałego muszą przejmować smutkiem i obawą. Było też naszym obowiązkiem udawać się do Władz szkolnych i czynić im przedstawienia, skoro jednak wyczerpaliśmy te zwykłe drogi do bezpośrednich kierowników naszego szkolnictwa a powody naszych obaw nie zostały usunięte nie pozostaje nam inna droga jak udanie się teraz do P. Prezydenta jako głowy Rzeczypospolitej⁴³, by przedstawić Mu to co staraliśmy się dotychczas otrzymać, jako też zwrócić Jego uwagę na to co grozi naszej młodzieży. Nie chcemy wkraczać w dziedzinę bezpośrednio nas nie tyjącą i ograniczamy się jedynie do objawów, mających ściśle łączność z problemami religijnymi i ze stanowiskiem Kościoła Bożego.

Rok temu, by nie sięgać dalej w przeszłość plenarny Zjazd Episkopatu, widząc coraz to dalej idący kierunek Władz szkolnych utrudniania i usuwania wpływu Kościoła i Jego nauki na wychowanie młodzieży wybrał osobną Komisję, której zadaniem być miało przeprowadzenie zasadniczych rozmów z Panem Ministrem Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Januszem Jędrzejewiczem⁴⁴, by rzeczy wyjaśnić i choć pewne konieczne postulaty katolickie obro-

⁴² Pismo nie jest datowane i nie posiada tytułatury. Memoriał został dopięty przez porządkującego archiwum Księcia Metropolity ks. J. Piwowarczyka do pisma z 6 marca 1934 r. skierowanego przez Komisję Szkolną do ministra Wacława Jędrzejewicza w sprawie programów nauki religii.

⁴³ Ignacy Mościcki urodził się 1 grudnia 1867 r. w Mierzanowie. Studia na Wydziale Chemicznym Politechniki w Rydze ukończył w 1891 r. w trakcie studiów prowadził działalność niepodległościową. Po zamachu na gen. J. Hurkę w 1892 opuścił ziemie polskie. W latach 1897–1912 pracował naukowo na Uniwersytecie we Fryburgu. W 1912 r. został profesorem Politechniki Lwowskiej. W 1925 przeniósł się na Politechnikę Warszawską. Został wybrany prezydentem przez Zgromadzenie Narodowe 1 czerwca 1926 r. Wybór powtórzono 8 maja 1933 r. W trakcie II wojny światowej został internowany w Rumunii. Po rezygnacji z urzędu prezydenta przeniósł się do Szwajcarii, gdzie zmarł 2 października 1946 r. – J. M. Majchrowski, *Mościcki Ignacy. Kto był kim...*, s. 15–16.

⁴⁴ Janusz Jędrzejewicz urodził się 21 czerwca 1885 r. we wsi Spiczynce na Ukrainie. Po ukończeniu gimnazjum w Żytomierzu studiował na UW, UJ i paryskiej Szkole Nauk Politycznych. Od 1904 r. był członkiem PPS, a od grudnia 1914 należał POW. Do września 1923 r. był w wojsku, zajmując różne stanowiska sztabowe. W latach 1924–1926 był dyrektorem seminarium nauczycielskiego w Warszawie. Po przewrocie majowym pracował w Urzędzie Rady Ministrów i MWRiOP;

nić⁴⁵. Komisja ta w styczniu 1933 r. wydelegowała Arcybiskupa Sapiehę⁴⁶ i Biskupa Adamskiego⁴⁷ do pertraktacji z Ministrem. Dnia 25. stycznia u.r. odbyła się pierwsza rozmowa. Przedłożono P. Ministrowi minimalne żądania, a mianowicie:

- 1) by nie wydawano nowych rozporządzeń, dotyczących religii jednostronnie bez porozumienia z Biskupami,
- 2) by nie redukowano godzin religii lub nie komasowano klas tak, by nauka religii odbywała się razem dla uczniów różnych od siebie klas,
- 3) by nie przeszkadzano duszpasterstwu w prowadzeniu i zakładaniu stowarzyszeń religijnych po szkołach.

Pan Minister uczyniwszy pewne zastrzeżenia co do koniecznych wymogów budżetowych, jak też, by młodzież szkolna nie była pod wpływem starszych należących do tego samego stowarzyszenia religijnego na resztę postulatów wyraził zgodę. Gdy jednak XX. Biskupi przesłali mu protokół z tej rozmowy z prośbą, by poprawiwszy co będzie uważał za stosowne aprobował go⁴⁸, najpierw nie dawał żadnej odpowiedzi aż wreszcie na list X. Arcybiskupa Sapiehy z dnia 27 marca 1933. r.⁴⁹ odpowiedział listem z dnia 29. t.m., że znalazłszy pewne nieści^ałości nie udziela aprobaty⁵⁰. Wobec tego udali się ci sami XX. Biskupi do Pana Ministra dnia 4 kwietnia u.r. i prosili^a go prócz poprzednio przedstawionych rzeczy

W latach 1931–1934 był ministrem oświaty. Przeprowadził gruntowną reformę szkolnictwa. W 1928 r. został posłem na sejm, a w 1935 senatorem. W latach 1930–1935 był wiceprezesem BBWR. Od 10 maja 1933 do maja 1934 piastował stanowisko premiera. W okresie II wojny światowej był nauczycielem szkół polskich w Rumunii i Palestynie. Od 1947 r. przebywał w Londynie. Tam umiera 16 marca 1951. – Gołębiowski, *Jędrzejewicz...*, s. 45.

⁴⁵ Komisję odnowiono w listopadzie 1932 r. Memoriał został napisany półtora roku później, w kwietniu 1934. AKMK TS XIII, 89 s. 4. Konferencja Plenarna Episkopatu Polskiego, Warszawa 22 [–24] listopada 1932.

⁴⁶ Adam Stefan Sapieha urodził się 14 maja 1867 r. w Krasiczynie, jako syn księcia Adama i Jadwigi z Sanguszków. Po ukończeniu gimnazjum lwowskiego studiował prawo w Lille i Krakowie. Przerwał je, by wstąpić do seminarium duchownego w Lwowie. Po ukończeniu studiów teologicznych na Uniwersytecie Lwowskim został wyświęcony w 1893 r. i podjął pracę jako wikariusz. Uzyskawszy doktorat w Rzymie został pracownikiem konsystorza lwowskiego i prefektem seminarium. W 1896 r. został rektorem seminarium. W 1905 r. św. Pius X powołał go na stanowisko szambelana przybocznego. W 1911 r. został biskupem krakowskim. W 1946 r. otrzymał kapelusz kardynalski. Zmarł w Krakowie 23 lipca 1951 r. – J. Wołny, *Sapieha Adam Stefan, PSB*, t. 34, s. 539–554.

⁴⁷ Stanisław Adamski urodził się 12 kwietnia 1875 r. w Zielonej Górze k. Szamotuł. Do gimnazjum uczęszczał w Poznaniu i Międzyrzeczu. Po ukończeniu seminarium poznańsko-gnieźnieńskiego został wyświęcony na kapłana w 1899 r. Później był wikariuszem parafii gnieźnieńskich. W 1904 r. został kanonikiem kapituły św. Marii Magdaleny w Poznaniu. W latach 1904–1930 prowadził działalność społeczną w wielu stowarzyszeniach poznańskich. Był organizatorem, a później dyrektorem Naczelny Akcji Katolickiej. W czasie powstania wielkopolskiego był naczelnikiem rządu dzielnicowego. W latach 1919–1921 posłem, a w latach 1922–1927 senatorem. W 1930 r. został biskupem katowickim. W latach 1941–1945 i 1952–1956 przymusowo przebywał poza diecezją. Zmarł 12 listopada 1967 w Katowicach. – J. Mandziuk, *Adamski Stanisław. SPTK* t. 5, s. 28.

⁴⁸ AKMK TS XIV, 211. *Abp Sapieha do Jędrzejewicza, 31 stycznia 1933.*

⁴⁹ AKMK TS XIV, 212. *Abp Sapieha do Jędrzejewicza, [27 marca 1933].*

(a–a) Tekst powtórzony.

⁵⁰ AKMK TS XIV, 213. *Jędrzejewicz do abpa Sapiehy [29 marca 1933].*

o unormowanie stosunków w szkołach średnich i przedszkolach prowadzonych przez władze kościelne i zgromadzenia zakonne. Stosowny memoriał został Panu Ministrowi przesłany dnia 5. kwietnia u.r.⁵¹ Pan Minister obiecał dać odpowiedź do końca kwietnia 1933 r.

Skoro jednak do 19. czerwca nie nadeszła żadna odpowiedź z Ministerstwa X. kardynał Prymas Hlond⁵² napisał dnia ^(b-b) list do Pana Ministra przypominając te sprawy i prosząc o danie odpowiedzi⁵³ ^(c) w połowie września zebrał się ogólny Zjazd Episkopatu Polskiego i skoro od Pana Ministra nie było żadnej odpowiedzi ani na list X. Prymasa ani na dwukrotne przedstawienia XX. Biskupów jeszcze raz X. Kardynał Hlond napisał do Pana Ministra⁵⁴. I ten list pozostał bez żadnej odpowiedzi, co spowodowało Konferencję plenarną Episkopatu zbraną w Warszawie dnia 20 i 21. lutego 1934. r. do uproszenia X. Kardynała Kakowskiego⁵⁵, by jeszcze raz napisał do Pana Premiera Jędrzejewicza przedstawiając mu ubolewania godne nieporozumienia, jakie zachodzą między władzami szkolnymi a Kościołem⁵⁶. List ten brzmi:

^(d-d)

Zaznaczyć jeszcze tu należy, że w międzyczasie t.j. dnia 21. listopada 1933 r. wydało Ministerstwo rozporządzenie⁵⁷ wprowadzające zasadniczo we wszystkich

⁵¹ AKMK TS XIV, 214. *Abp Sapieha do Jędrzejewicza, 5 kwietnia 1933.*

⁵² August Hlond urodził się 5 lipca 1881 r. w Brzeczkowicach k. Mysłowic, w rodzinie kolejarza. Po ukończeniu 12 lat został przyjęty do gimnazjum salezjańskiego k. Turynu. W 1896 r. wstąpił do salezjanów. Od 1897 r. studiował w Rzymie. Studia ukończył w 1900 r. uzyskując doktorat. Świecenia kapłańskie otrzymał w 1905 r. Po powrocie do kraju został wychowawcą w Oświęcimiu, a później przełożonym domów zakonnych w Przemyślu i Wiedniu. W latach 1919–1922 był inspektorem prowincji austriacko-węgiersko-niemieckiej. W 1922 r. został administratorem apostołskim polskiej części archidiecezji wrocławskiej. W grudniu 1925 r. został pierwszym biskupem śląskim, a pół roku później arcybiskupem Gniezna i Poznania. W okresie II wojny światowej przebywał we Włoszech i Francji. W 1946 r. został arcybiskupem warszawskim, zachowując stolicę prymasowską. Zmarł 22 października 1948 w Warszawie. – St. Kosiński, *Hlond August, EK* t. 6 kol. 1088–1090.

^(b-b) W tekście pozostawiono miejsce na wpisanie daty.

⁵³ List nie został odnaleziony. Nie ma go w zbiorach: AAG, AAKat., AKMK oraz Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej cyt.: AAN).

^(c) Nowe zdanie.

⁵⁴ AAG APP 127/1: *Kard. Hlond do Jędrzejewicza, 8 listopada 1933.*

⁵⁵ Aleksander Kakowski urodził się 5 lutego 1862 r. w Dębinach k. Przasnysza, w rodzinie chłopskiej. Gimnazjum ukończył w Pułtusk i w 1878 r. wstąpił do seminarium warszawskiego. Po czterech latach nauki został wysłany na dalsze studia do Petersburga. Po roku wyjechał do Cannes na kurację, a później na studia prawnicze do Rzymu. Uzyskawszy doktorat wrócił do Warszawy, gdzie otrzymał 1886 święcenia kapłańskie. W tym samym roku został pracownikiem sądu metropolitalnego. W latach 1887–1898 prowadził zajęcia w seminarium z prawa i homiletyki. W latach 1899–1910 był rektorem seminarium. W 1910 r. został rektorem Akademii petersburskiej. W 1913 r. został arcybiskupem warszawskim. W latach 1917–1818 był członkiem Rady Regencyjnej i Rady Stanu. W 1919 r. mianowano go kardynałem. Zmarł w stolicy 30 grudnia 1938 r. L. Grzebień, *Kakowski Aleksander, SPTK* t. 6, s. 19–20.

⁵⁶ AKMK TS XIV, 226. *[Memoriał Episkopatu podpisany przez] kard. Kakowskiego do Premiera, 24 lutego 1934.*

^(d-d) W tekście pozostawiono jedną linię wolnego miejsca.

⁵⁷ Mowa o statucie szkół powszechnych. Paragraf piąty statutu mówił, że szkoła powszechna jest zasadniczo koedukacyjna. Tylko wyjątkowo może być męska lub żeńska. Sprawę omawiano na

szkołach państwowych koedukację, naturalnie zupełnie nie porozumiewawszy się z Episkopatem, mimo, że tenże tak często i wyraźnie przeciw temu niebezpieczeństwu i już na Zachodzie po smutnych experimentach powszechnie za niepedagogiczny uznaniemu systemowi łączenia chłopców z dziewczętami w jednej klasie występował.

(...)⁵⁸
(e-e) ostatnich czasów fakta starań Episkopatu z jednej strony a z drugiej zachowanie się Władz szkolnych nie tylko niższych stopni hierarchicznych, ale nawet najwyższych, bo samego Ministerstwa W.R.iO.P. w stosunku do Episkopatu, jak też do zasadniczych postulatów, jakie oni tylekroć przedstawiali, napęlić musi obawą, że nie mamy do czynienia tylko z poszczególnymi wypadkami występow nieprzyjaznych religii katolickiej, ale chyba ze świadomym systemem. Przyznajemy najchętniej, że ile razy osobiście mieliśmy sposobność zetknięcia się z Panami Ministrami tyle razy przyjęcie było nacechowane zupełną grzecznością i słyszeliśmy słowa pełne uznania dla potrzeby religijnego wychowania i wykształcenia młodzieży. Mimo to prócz paru wypadków specyficznych i konkretnych nie mogliśmy skonstatować, by to co słyszemy było rzeczywiście wprowadzane w rozporządzenia i miało jaki wpływ na postępowanie władz szkolnych. XX. Biskupi tak udając się na audiencję do Pana Ministra, prosząc o wspólną pracę w wypracowaniu programów nauki religji, oddając swe projekta przez delegatów wykazali dostateczne szczere dążenie do porozumienia i lojalnej współpracy z Władzami rządowymi na polu gdzie interesa religji i państwa tak ściśle są związane. Z żalem musimy wyznać, że z drugiej strony tej chęci do współpracy nie możemy się dopatrzyć, owszem widzimy zaskakiwanie Episkopatu rozporządzeniami niekorzystnymi i niebezpiecznymi wystąpieniami niższych władz, które mimo, że są znane najwyższym czynnikom nie są należycie poskramiane, a wreszcie tak dziwnym objawem, że na nasze czy pisma czy słowne przedstawienia nie otrzymujemy odpowiedzi.

Sposób ten postępowania musiał wywołać bardzo niekorzystny nastrój jakiegoś niedowierzania wzajemnego i podejrzewania, skrytego zwalczania, ogólnego ustosunkowania się szkoły naszej do Kościoła graniczącego wprost z wrogiem nastawieniem.

Jest naszym świętym obowiązkiem, jako Biskupów Kościoła katolickiego wszelkimi środkami bronić wiary i Kościoła, a również dusz młodzieży, która jest powierzona naszej pasterskiej pieczy i za którą przez Bogiem musimy odpowiadać. Zdajemy sobie dobrze sprawę z doniosłości tego co powiedzieliśmy i wagi uczynionych zarzutów, ale nie wolno nam milczeć tam gdzie rozchodzi się o tak zasadnicze problemy, jak kierunek religijny całej młodzieży szkół naszych, w tem też nie może nas nic wstrzymać byśmy mieli ustąpić i cofnąć się choćby to miało kosztować nas jak najboleśniej ofiary.

Konferencji Komisji Prawnej Episkopatu w grudniu 1933 r. – AKMK TS XIV, 132. *Konferencja Komisji Prawnej Episkopatu, Warszawa 2 grudnia 1933.*

⁵⁸ W podanym tutaj tekście opuszczono fragment dotyczący kontrowersji w sprawie programów oraz ocenę propozycji programowych nadesłanych przez MWRiOP.

(e-e) Brak początku zdania (tekst ucięty).

Nie tylko jednak jako hierarchia Kościoła zmuszeni jesteśmy do wystąpienia. Ojczyzna nasza i Państwo jest nam najdroższym skarbem i bronić go jesteśmy do upadłego. Wiemy zaś czem jest dla przyszłości państwa poniewieranie i podkopywanie uczuć i przekonań religijnych i na czem to kończyć się musi. Przykładów na to szukać nie trzeba daleko. To też w imieniu dobra Państwa Polskiego, będąc przekonani, że tak Pan Prezydent jak też Rząd jest całą duszą mu oddanym, musimy wołać i wzywać, by kres został położony tym tak niebezpiecznym poczynaniom. W stosunkach z religią i Kościołem musi panować szczerze i lojalne postępowanie i nie wolno dawać posłuchu elementom szkodliwym i nieodpowiedzialnym chcącym doprowadzić do walki i zniszczenia najwyższych dóbr Narodu.

ZAŁĄCZNIK II

MEMORIAŁ KOMISJI SZKOLNEJ DO MINISTRA WRIO P
WOJCIECHA ALOJZEGO ŚWIĘTOSŁAWSKIEGO

Koncept: AKMK TS XIV, 248, mps.

Komisja Szkolna Episkopatu N. 180.Ord.

Kraków, dnia 17 kwietnia 1936.

Do⁵⁹ Jaśnie Wielmożnego Pana Ministra W.R.iO.P.⁶⁰

Już za przeszłych Ministerstw często słyszeliśmy zapewnienia potrzeby wpływu religijnego w szkole, współpracy z Kościołem w wychowaniu młodzieży. Jesteśmy zaś przekonani, że Pan Minister to zapatrywanie nie tylko podziela ale pragnie wprowadzić je w życie. To też Episkopat w poczuciu odpowiedzialności jaka na nim ciąży, tak wobec Kościoła, jak i Państwa, pragnie przedstawić Panu Ministrowi, na podstawie paru spraw z ostatnich czasów, zarys ogólnego stosunku Kościoła do naszego szkolnictwa.

Nie chcemy zaprzeczać, że ze strony Władz szkolnych jest wiele dobrej woli i troski o naszą młodzież. Musimy jednak zaznaczyć, że w stosunku do Kościoła od samego wskrzeszenia Państwa polskiego, z różnych powodów, panują kierunki zdradzające niechęć, nieufność, – co wytwarza brak porozumienia, atmosferę niezdrową i wywołuje szkodliwe podrażnienia.

Przytaczamy następujące sprawy:

1) Po wejściu w życie Konkordatu zostały różne sprawy uzgodnione z Władzami kościelnymi i na podstawie tej zgody wydano rozporządzenia rządowe⁶¹. Rozwój stosunków może wymagać pewnych w nich zmian jednak, jeżeli zgoda z Kościołem ma być utrzymana, to te zmiany muszą być robione tylko za obopólnym porozumieniem⁶².

⁵⁹ W tekście nieliczne poprawki literowe uczynione przez wiceprzewodniczącego Komisji Szkolnej – bpa Włodzimierza Jasińskiego.

⁶⁰ Wojciech Świątosławski urodził się 21 czerwca 1881 r. w Kiryjówce na Wołyniu. Ukończył w Kijowie gimnazjum, a w 1906 r. studia chemiczne na Uniwersytecie. Od 1910 r. pracował na Uniwersytecie moskiewskim. W latach 1918–1939 pracował na Politechnice Warszawskiej. Od września 1935 r. do września 1939 r. piastował tekę ministra WRiOP. W tych latach był również senatorem z nominacji prezydenckiej. W latach 1940–1946 pracował na uniwersytecie w Pittsburghu i Iowa. Po powrocie do Polski pracował nadal na Politechnice Warszawskiej do 1952. W tym roku został członkiem PAN. Zmarł 29 kwietnia r. w Warszawie; J. Gołębiowski, *Świątosławski Wojciech Alojzy*. [w:] *Kto był kim...*, s. 72.

⁶¹ Do października 1934 roku MWRiOP wydało 14 dokumentów wykonawczych do XIII art. Konkordatu. AAN Ministerstwo Spraw Zagranicznych 2835 s. 44–46. *Ustawy rozporządzenia i zarządzenia wydane w wykonaniu Konkordatu względnie dotyczące pośrednio Konkordatu. Stan na październik 1934 roku.*

⁶² Prezes Rady Ministrów K. Bartel protokołem z dnia 30 stycznia 1931 r. dał Komisji Papieskiej zapewnienie, że umowy negocjowane z nią mają charakter umów obustronnie wiążących i nie mogą być przez Rząd, ani przez Komisję Papieską jednostronnie zmienione. – AKMK TS XII, 132 s. 5–6. *Konferencja Komisji Prawnej Episkopatu, 2 grudnia 1933.* Według urzędników wydziału

Nie zachowano zaś tego warunku i n.p. co do wynagrodzenia za nauczanie religii. Rozporządzenie bowiem ministerialne z 1 marca 1926 wydane w porozumieniu z Komisją papieską przyznawało duszpasterzowi wynagrodzenie 60 zł rocznie za godzinę nauki religii⁶³. Tymczasem Władze szkolne powołując się na różne późniejsze rozporządzenia jednostronne wyznaczyły, bez żadnego porozumienia, termin od dnia 1 lutego 1934, od którego rozporządzenie z r. 1926 wygasa⁶⁴.

Podobnie rzecz się ma z kwalifikacjami XX Katechetów. Komisja szkolna Episkopatu pismami z 10 stycznia⁶⁵ i 26 lutego b.r.⁶⁶ już wyjaśniła, że kwalifikacja XX Katechetów jest zupełnie jasno zdecydowaną przez Konkordat. Zgodnie z tem uznaje Rozp[orządzenie] ministerialne z dnia 27 grudnia 1926, „że świadectwo ukończenia studiów w teologicznym wydziale lub ukończenia studiów w teologicznym Seminarium duchownym” jest kwalifikacją zawodową dla Duchownych⁶⁷. Rozporządzenie zaś Prezydenta Rz[eczy]p[ospolitej] z dnia 6 marca 1928 wymaga do określenia kwalifikacji tak zawodowych jak do ustalenia, porozumienia Ministerstwa z właściwą Władzą duchowną⁶⁸. Mimo to Władze szkolne wprowadzają wymaganie dla Duchownych do ustalenia egzaminu praktycznego i to bez żadnego porozumienia⁶⁹. Sprawę tę szczegółowo omawiamy w osobnym piśmie⁷⁰.

prawnego MWRIOP taki charakter miały jedynie ustawy i rozporządzenia, które zostały zatwierdzone przez rząd. Rozporządzenia nie zatwierdzone przez rząd, ich zdaniem, mogły być jednostronnie zmienione. – AAN MWRIOP 955, 154. [Fr. Potocki do Wydziału Prawnego, notatka służbowa w sprawie skargi Biskupa łomżyńskiego do Naczelnego Trybunału Administracyjnego dotyczącej nauczania religii w Cúplu], 13 grudnia 1935. Sekretarza Episkopatu bp St. Łukomski, po kilkakrotnym i bezowocnych upominaniu się o respektowanie dwustronnych umów pisał do abpa Sapiehy, że działanie ministra zapoczątkowało „(...) wprowadzanie metody Hitlera tj. jednostronne zrywanie umów”. Sugerował, by zapytać premiera Kościalskiego czy Kościół może się jeszcze spodziewać zachowania umów z Komisją Papieską – mających charakter umów dwustronnych. – AKMK TS XIV, 134. Bp Łukomski do abpa Sapiehy, 12 marca 1936.

⁶³ Rozporządzenie Ministra WRiOP z dnia 1 marca 1926 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Skarbu w sprawie wynagrodzenia duszpasterzy za udzielanie nauki religii w publicznych szkołach powszechnych. „Dziennik Ustaw RP” nr 27 z 1926 poz. 163.

⁶⁴ AKMK TS XI V, 132. Konferencja Komisji Prawnej Episkopatu, Warszawa 2 grudnia 1933.

⁶⁵ AKMK TS XIV, 63. Komisja Szkolna Episkopatu do Ministra WRiOP, 10 stycznia 1936.

⁶⁶ Pismo to nie zostało odnalezione.

⁶⁷ Rozporządzenie Ministra WRiOP z dnia 27 grudnia 1926 r w sprawie kwalifikacji zawodowych duchownych rzymsko-katolickich. „Dziennik Urzędowy MWRIOP” nr 2 z 1927 poz. 27.

⁶⁸ Rozporządzenie Prezydenta RP z 6 marca 1928 r o kwalifikacjach zawodowych nauczycieli szkół powszechnych. „Dziennik Urzędowy RP” nr 28 z 1928 poz. 258. Negocjacje w sprawie osobnego dokumentu rozpoczęły się zaraz po ogłoszeniu rozporządzenia z marca 1928 r. Jak wynika z notatki wewnętrznej zachowanej wśród akt MWRIOP, jeszcze w 1934 r. sprawa była w toku załatwiania. AAN MWRIOP 403, 177. Dyrektor Departamentu II do Dyrektora Departamentu V, 26 czerwca 1934. Po tej dacie brak jakichkolwiek wzmianek w protokołach spotkań Episkopatu i poszczególnych Komisji oraz w prywatnej korespondencji biskupów o rozmowach na temat kwalifikacji.

⁶⁹ Po pewnym czasie ministerstwo uznając, że kwalifikacje nie zostały określone w sposób przewidziany przez rozporządzenie z 6 marca 1928 r. ogłosiło, że nauczycieli religii nie ustalonych przed 1 kwietniem 1928 r. nie można ustalić w służbie z powodu braku ustawy. Jak słusznie zauważono, w postępowaniu ministerstwa nie było konsekwencji. Bowiem, jeżeli nie było przepisów określających kwalifikacje, to ich brak powinien nie tylko uniemożliwić ustalenie, ale i nauczanie w szkole. Władze szkolne nie widziały przeszkód w dopuszczaniu do nauki. Widziały je natomiast w ustaleniu i awansach. *Jakie kwalifikacje wymagane są od nauczyciela religii rzymsko-katolickiej?*

2) Pismem z dnia 9 stycznia b.r. zwrócił się ponownie Przewodniczący Komisji Szkolnej Episkopatu do Ministerstwa⁷¹ w sprawie okólnika Biura personalnego Ministerstwa z 8 lipca 1935 N.B.P. 11014/35 zostawiającego dowolność Inspektorom szkolnym „korzystania (zależnie od swej decyzji) z gotowości udzielania przez Duchowieństwo parafialne nauki religii w szkołach powszechnych na obszarze właściwych parafji”⁷². W piśmie tem stwierdzono przeciwieństwo tego okólnika do zasadniczych praw Kościoła zagwarantowanych mu Konstytucją i Konkordatem. Dotychczas odpowiedzi nie otrzymano a okólnik uwłaczający prawom Kościoła dalej istnieje!

3) W ostatnich czasach powstają różne szkoły zawodowe. Przy podziale godzin na poszczególne przedmioty nauka religii prawie zawsze zostaje okrojona do jednej godziny tygodniowo lub całkiem wyeliminowana, gdy tymczasem przedmioty drugorzędne jak ćwiczenia cielesne mają przyznane większą ilość godzin. Nauka religii jest tam uważana jako przedmiot formalnie nie związany z zawodem⁷³. Dzieje się to bez żadnego porozumienia z Episkopatem mimo jasnego postanowienia par. 3 Rozp[orządzenie] Ministerstwa z dnia 9 grudnia 1926 r.⁷⁴ Należy zaś zwrócić uwagę, że są to szkoły do których uczęszcza młodzież z przebytą tylko szkołą powszechną i że ona po odbyciu jej do innej szkoły nie będzie uczęszczać – a więc nauka tam nabyta musi tej młodzieży wystarczyć na całe życie, a życie to zawodowe wymaga właśnie gruntownego i zastosowanego wykształcenia i urobionego charakteru na tle religijnym, zmuszonego nieraz do trudnej i zawiłej walki o byt.

4) Sprawę korelacji przedmiotów omawiamy w osobnym piśmie⁷⁵ ale tu nie możemy pominąć tak często zdarzającego się doboru nieodpowiedniej a nawet szkodliwej literatury, – na co zdaje się nie zwraca się uwagi. Sprawa „Płomyka” stała się głośna i ufamy, że będzie to pismo usunięte z rąk młodzieży⁷⁶. To samo

Poradnik w sprawach prawnosłużbowych. „Nauczyciel Polski” 17:1937 nr 12, s. 7. W efekcie tego Ministerstwo zaczęły wymagać do ustalenia katechetów szkół powszechnych złożenia egzaminu praktycznego a katechetom już ustalonym obniżano uposażenie ze względu na jego brak. – AKMK TS XIV, 51. *ks. Bekiesz do abpa Jątbrzykowskiego, 23 marca 1935.*

⁷⁰ AKMK TS XIV, 71. *Abp Sapieha do Świętosławskiego, 18 kwietnia 1936.* List ten wysłano równocześnie z memoriałem z 17 kwietnia 1936.

⁷¹ AKMK TS XIV, 131. *Abp Sapieha do Świętosławskiego, 9 stycznia 1936.*

⁷² AKMK TS XIV, 120. *Okólnik Ministerstwa WRiOP do Kuratorów Okręgów Szkolnych, 8 lipca 1935.*

⁷³ W marcu 1936 r. bp Łukomski poinformował abpa Sapiechę, że w szkołach zawodowych ogranicza się ilość lekcji religii do 1 godziny, bez porozumienia z Episkopatem. AKMK TS XIV, 24. *Bp Łukomski do abpa Sapiechy, 30 marca 1936.* Mimo rozmów, w sprawie tej Episkopat nie doszedł do porozumienia z ministerstwem. – AKMK TS XIV, 323. *Firewicz do bpa Jasińskiego, 24 sierpnia 1938.*

⁷⁴ *Okólnik Ministra WRiOP z dnia 9 grudnia 1926 r o nauce religii katolickiej.* „Dziennik Ustaw RP” nr 1 z 1927 poz. 9.

⁷⁵ Nie odnaleziono wspomnianego listu. Na posiedzeniu Komisji Szkolnej w marcu 1936 r. abp Sapieha wyraził niezadowolenie, że opublikowany okólnik o korelacji nie dotyczył wszystkich typów szkół. AKMK TS XIV, 11. *Posiedzenie Komisji Szkolnej Episkopatu, Warszawa 30 marca 1936.*

⁷⁶ Mowa o apologetycznym numerze „Płomyka” poświęconym Związkowi Sowieckiemu.

powinno stać się z innemi tego rodzaju pismami n.p. „Kuznia Młodych” i.t.p. Należałoby również baczną uwagę zwrócić na pozwalanie, a nawet przymuszanie młodzieży do czytania i obrabiania książek o treści śliskiej i ordynarnej. Nawet gdybyśmy przyznali, że dzisiejsza młodzież z temi rzeczami jest więcej otrzaskaną czy jednak jest dla kultury i moralności społeczeństwa korzystnem, by właśnie szkoła była propagatorką tego rodzaju literatury?

5) Już parę razy zwracaliśmy się do władz szkolnych z przedstawieniami w sprawie bezwzględnego zaprowadzenia w szkołach koedukacji⁷⁷. Tak w kraju jak i za granicą wypowiedzieli się najpoważniejsi nauczyciele jak szerokie sfery rodziców, – prócz jednostek specjalnie usposobionych a szczególnie niewiast –, przeciwko temu systemowi wychowania. Mimo to koedukacja jest zaprowadzana coraz szerzej i to nie tylko w szkołach niższych, ale i wyższych – dla starszej młodzieży, bez koniecznych ostrożności i należnych warunków! Nie myślimy występować przeciwko niej tam gdzie jest tylko jedna szkoła, ale uważamy za bardzo szkodliwe wprowadzanie je gwałtowne n.p. po miastach, gdzie są osobne szkoły dla chłopców i dla dziewcząt, a gdzie młodzież wcześniej dojrzewa i łatwo się krzywi moralnie. Ogólnie jest uznane, że w szkołach koedukacyjnych postęp w naukach jest słabszy, bardzo też często zdarzają się fatalne następstwa.

6) W roku 1934 wystąpił Episkopat gremialnie z protestem do Ministerstwa przeciwko mianowaniu dla młodzieży katolickiej nauczycieli Żydów, inowierców lub kapłanów apostatów⁷⁸.

Przy ogólnem usposobieniu naszej ludności do Żydów, nauczyciel – Żyd powagi u uczniów nie będzie miał, a jeżeli ją uzyska to prawie zawsze ze szkodą religii i moralności. Już ten wzgląd powinien wystarczyć by uzasadnić protest Episkopatu.

Z pewnem zdziwieniem widzimy, że o ile dziś trudno jest otrzymać posadę w szkolnictwie, to xsięża – apostaci nie tak trudno je otrzymywali i posuwali się nawet na wyższe stopnie hierarchji szkolnej. Ograniczamy się tu do uwagi, że jest to niewłaściwem tam szczególnie gdzie są znani jako apostaci przez ludność i młodzież.

7) Wprawdzie niejednokrotnie zapewniano nas, że nie ma zakazu Władz szkolnych by nauczycielstwo pracowało w stowarzyszeniach katolickich, to jednak od paru lat odsunęło się ono gromadnie od nich. Wiemy od wielu, iż powodem tego jest obawa, by nie narazić się na przeniesienie lub nawet usunięcie ze szkoły, – czem im poufnie ze strony przełożonej grożono. Zupełnie nie pragniemy, by nakazywano nauczycielstwu pracę w naszych stowarzyszeniach. Praca ta bowiem jest skuteczną tylko gdy jest dobrowolną i ofiarną. Proskrybowanie jednak właśnie stowarzyszeń katolickich – a szczególnie młodzieży – które mają za zadanie wychowanie młodzieży w duchu katolickim i patrijotycznym jest tem

⁷⁷ AAKat. KBA 74. *List Episkopatu podpisany przez kard. Kakowskiego i kard. Hlonda do Ministra WRiOP*, 5 września 1934.

⁷⁸ W sierpniu 1934 wysłał w tej sprawie list bp Łukomski do MWRiOP. AAN MWRiOP 955, 134. *Departament Wyznań do Departamentu Szkół Średnich [notatka służbowa]*, 29 sierpnia 1934. AAKat. KBA 74. *List Episkopatu podpisany przez kard. Kakowskiego i kard. Hlonda do Ministra WRiOP*, 5 września 1934.

więcej rzeczą niesprawiedliwą i obrażającą zrzeszenia katolickie, że często toleruje się organizacje szkodliwe dla Państwa.

Zebraliśmy tych parę spraw i by nie przewlekać naszego pisma na tem kończymy. Ilustrują one dostatecznie stosunek szkolnictwa do Kościoła i uzasadniają nasze początkowe powiedzenia. Jeżeli tak jest w najwyższych dykasteriach to tem bardziej w niższych stopniach spotykamy się nieraz z zupełną nieżyczliwością.^(a) Nie można się dziwić, że to wywołuje rozgoryczenie i niechęci w społeczeństwie katolickim. Dziś gdy tak konieczną rzeczą jest zgranie się całego społeczeństwa i wspólny wysiłek wszystkich dla dobra Państwa, szkoda stąd płynąca jest ogromna. Uważamy też, że wypowiedzenie się przed Panem Ministrem całkiem otwarte i szczere jest potrzebne, bo ono jedynie może doprowadzić do należytego ustosunkowania się wzajemnego.^{a)}

Jesteśmy przekonani, że gdyby zapanował normalny stosunek wiele spraw dałoby się z łatwością uzgodnić z korzyścią dla szkoły, uniknęłoby się wiele żalów i nieporozumień bez ujmy dla powagi Władz szkolnych.

Ufamy przeto, że przedstawienia nasze spotkają się u Pana Ministra z życliwym zrozumieniem i nastanie era współpracy dla społeczeństwa i państwa naszego.

^(a-a) Zdania wykreślone przez bpa W. Jasińskiego.